

SOCRATE

Izvoare: Platon (mai ales: *Apărarea lui Socrate, Criion, Phaidon, Banchetul, Phaidros, Theaitetos*, – și *Dialogurile timpurii*). Xenofon (*Memorabili, Banchetul, Apologia Socratis*). Aristofan (*Norii*). Aristotel (*Metafizica*).

Bibliografie critică. Ivo Bruns. – Ed. Meyer (IV, 427 ș.u., 435 ș.u.). – Heinrich Maier. – Stenzel. – Werner Jaeger. – Gigon.

1. *Date biografice* (469-399). – Tatăl lui Socrate era cioplitor în piatră, iar mama, moașă. Așadar nu era nicidecum de origine nobilă, dar era cetățean al Atenei. Ducând un stil de viață modest, era independent din punct de vedere material datorită unei mici moșteniri și a feluritelor subvenții de stat de care beneficiau toți atenienii. Și-a îndeplinit îndatoririle ostășești luptând ca hoplit în Războiul peloponesiac la Delion și Amphipolis. Și-a îndeplinit inevitabilele îndatoriri politice deținând în 406 conducerea în Consiliu (Sfat) și luând partea dreptății împotriva mulțimii furioase care a cerut și obținut execuția comandanților de oști din bătălia de la insulele Arginuse. N-a căutat însă niciodată să ajungă într-o poziție însemnată în stat sau în armată. Nevasta lui, Xantippa, n-a jucat nici un rol în viața sa.

Demn de remarcat e că știm cum arăta Socrate. E primul filosof pe care-l avem în fața ochilor așa cum arăta el fizic. Era urât, cu ochii bulbucăți. Nasul câm, buzele groase, pânțelele proeminente, statura îndesată îl făceau să

semene cu silenii și satirii. Suporta ușor cu o sănătate de nezdruccinat eforturile și frigul.

Imaginea pe care-o avem despre Socrate este cea a bărbatului mai vârstnic. Nu știm nimic despre tinerețea lui. A crescut în Atena puternică, bogată, înfloritoare de după Războaiele persane. Avea aproape patruzeci de ani când s-a declanșat fatalitatea Războiului peloponesiac (431). Abia începând cu această perioadă a ajuns să fie o figură publică cunoscută. Cel mai vechi document care ni s-a transmis despre el îl constituie *Norii* lui Aristofan (423), în care este batjocorit. A trăit declinul și catastrofa Atenei (405). La șaptezeci de ani, democrația i-a intentat un proces din cauza necredinței sale. A murit în 399 bând paharul cu cucută.

2. În ce privește *dezvoltarea lui spirituală* nu putem decât să facem unele deducții. Socrate cunoștea filosofia naturii a unui Anaxagoras și Archelaos. A asistat la apariția culminantă a sofisticii și și-a însușit meșteșugul ei. Nici una, nici alta nu l-au satisfăcut. Filosofia naturii nu-i era de ajutor sufletului omului. Sofistica, ce-i drept, izbutea să realizeze lucruri mari prin faptul că punea întrebări. Dar modalitatea punerii întrebărilor o făcea să se-nșele, fie crezându-se în posesia unei noi așa-zise cunoașteri, fie prin aceea că ea nega orice valabilitate a tradiției. Asistând la acest vârtej ideatic, Socrate nu dispunea de nici o doctrină nouă, și nici chiar de știința unei metode, ceea ce în sine ar fi putut însemna o contribuție de pe acum suficientă.

În gândirea lui Socrate trebuie să se fi produs într-o bună zi o cotitură. Când și-a dat seama de lipsa de însemnătate a filosofiei naturii în ce privește problemele serioase, când a sesizat procesul de descompunere inerent

sofisticii, el nu avea în minte adevărul ca pe o alternativă precis determinată. Dar a fost pătruns de conștiința chemării sale, a unei misiuni divine. Având certitudinea acestei chemări precum profeții, el totuși nu avea ca ei ceva de vestit. Nici un zeu nu i-a dat misiunea să le transmită oamenilor ceea ce el poruncise. Socrate nu are decât misiunea să caute – el însuși un om – împreună cu oamenii. Să întrebe neîndurător, să scoată la iveală tot ce-i ascuns. Să nu pretindă omului credință în ceva ori în Socrate însuși, în schimb să-i ceară să gândească, să se-ntrebe și să se cerceteze, să facă în așa fel încât omul să se bizuie pe sine însuși. Deoarece însă sinele acesta nu se află decât în cunoașterea adevărului și binelui, va deveni el însuși abia acela care ia în serios un astfel de proces de gândire și vrea să se lase determinat de adevăr.

3. *Discuția.* – Discuția socratică a constituit realitatea fundamentală a acestei vieți: el a dialogat cu meșteșugari, oameni de stat, artiști, sofști, hetaire. Ca mulți alți atenieni și-a petrecut viața în stradă, în piețe, în gimnazii, a luat parte la banchete. Era o viață dusă în discuții cu orișicine. Dar discuția aceasta avea să fie una de un fel nou, cu totul neobișnuit pentru atenieni: o discuție tulburătoare până-n adâncul sufletului, neliniștitoare, subjugătoare. Dacă realitatea discuției fusese până atunci forma de viață a atenianului liber, acum, ca modalitate a filosofării socratice, ea a devenit altceva. Prin chiar natura lucrurilor această modalitate e necesară adevărului însuși, ce nu i se dezvăluie decât omului în parte în discuția cu un altul. Pentru a se clarifica, Socrate avea nevoie de oameni, și era convins că ei la rândul lor aveau nevoie de el. Și mai ales adolescenții. Socrate vroia să educe.

Ceea ce înseamnă pentru el educație nu este un efect oarecare incidental pe care cel știutor îl exercită asupra neștiutorului, ci mediul în care comunicând împreună, oamenii ajung să se descopere pe ei înșiși prin aceea că adevărul li se dezvăluie. Adolescenții îl ajutau dacă el vroia sări ajute. Iar asta se-ntâmpla în felul acesta: descoperind dificultățile în ceea ce-n aparență era de la sine înțeles, derutând, forțând omul să gândească, învățându-l să caute, punând tot mereu întrebări fără a evita răspunsurile, sprijinit pe acea știință fundamentală, că adevărul e cel ce-i unește pe oameni. Din această realitate fundamentală s-a născut după moartea lui Socrate opera dialogurilor, al căror maestru avea să devină Platon.

Socrate nu se-ndreaptă împotriva mișcării generale a sofisticii, precum o va face mai târziu Platon. El nu întemeiază un partid, nu face propagandă și nu vine cu justificări, nu întemeiază o școală ca instituție. Nu propune nici un program de reforme statale, nici un sistem de cunoaștere. Nu i se adresează nici unui public, nici adunării poporului. În *Apărarea lui Socrate* spune: „Întotdeauna nu mă adresez decât omului în parte”, și tot acolo explică ironic și de ce face așa: pentru că nimeni n-ar putea fi sigur de viața sa dacă i s-ar adresa unei mulțimi în chip deschis și cinstit; de aceea cel ce luptă pentru dreptate și vrea fie și numai pentru scurtă vreme să rămână în viață, va trebui să se limiteze la comunicarea cu omul în parte. Putem înțelege asta într-un mod mai cuprinzător. Falsitatea stării actuale de lucruri, indiferent dacă e vorba de o constituție democratică, aristocratică sau tiranică, nu poate fi înlăturată prin mari acțiuni de natură politică. Premisa oricărei

ameliorări constă în educarea individului în așa fel încât el să se autoeduce, în trezirea la realitate a substanței încă ascunse a omului – și anume pe calea cunoașterii care totodată e și făptuire lăuntrică, a științei care totodată e și virtute. Cine ajunge să fie un om adevărat, ajunge totodată și un cetățean adevărat.

În acest caz însă lucrurile atârnă de omul în parte, de individ, independent de succesul său și de influența pe care o exercită în stat. Independența celui care se autoguvernează (*eukrateia*), adevărata libertate, care se dezvoltă odată cu înțelegerea lucrurilor, este temelia ultimă pe care omul se sprijină stând în fața Divinității.

4. *Substanța vieții socratice.* – Dacă filosofia înseamnă „doctrină”, atunci Socrate nu-i filosof. El nu-și găsește un loc în cadrul istoriei filosofiei grecești ca istorie a unor poziții teoretice. Socrate reprezintă starea „aflării pe drum” [*Auf-dem-Wege-Sein*] a unei gândiri ce are știința neștiinței sale. Socrate cunoaște limitele unde sfârșește posibilitatea demonstrării, dar unde substanța din care se hrănește el nu face decât să reziste cu o și mai luminoasă strălucire oricărei interogații.

Substanța aceasta este pietatea lui Socrate, care se manifestă în primul rând prin convingerea că până la urmă adevărul i se va dezvălui unei statornice puneri în discuție a lumii, și că omului care are conștiința onestă a neștiinței sale i se va vădi nu nimicul, ci cunoașterea esențială a vieții. În al doilea rând, prin credința în zei și în caracterul divin al polis-ului. Iar în al treilea rând se manifestă prin daimon.

În primul rând. – Când Menon din Dialogul platonician discută cu Socrate despre virtute (*arete*), el ajunge în impas din cauza întrebărilor lui Socrate și îi spune: „Auzisem

eu înainte chiar de a te întâlni că nu faci altceva decât să te pui pe tine însuși și pe alții în încurcătură. Iar acum parcă mi-ai făcut o vrajă, niște farmece, parcă m-ai robit pe de-a-ntregul unui descântec, în așa fel încât mi-e plină mintea de nedumerire. Dacă putem glumi un pic, îmi pare că semeni leit, și la chip, și altfel, cu peștele acela mare și turtit care trăiește în mare și se cheamă torpilă. Căci și el amorțește pe oricine se apropie de el și îl atinge. (...) Dacă te-ai purta la fel într-o altă cetate, ca străin, mă tem că te-ar închide ca vrăjitor.” La care Socrate spune: „N-am să-ți răspund cu altă comparație. În ce mă privește, dacă peștele-torpilă amorțește el însuși atunci când îi amorțește pe ceilalți, atunci seamănă cu el; dacă nu, nu seamănă. Fiindcă eu n-am la îndemână nici un răspuns atunci când îi pun în încurcătură pe alții.”^a Ajuns într-o astfel de stare, Theaitetos spune: mă cuprinde amețeala, iar Socrate îi răspunde că acesta-i începutul filosofiei.

Din descumpănire se dezvoltă înțelegerea lucrurilor. Asta ne e arătat de exemplu în *Menon*: un sclav, care mai întâi răspunde sigur pe el la o întrebare matematică, ajunge în impas, își recunoaște neștiința, pentru ca mai apoi să găsească prin intermediul altor întrebări soluția corectă. După acest model se produce străfulgerarea adevărului în discuție. Partenerii de discuție încă nu-l cunosc. Dar adevărul e prezent, ambii îi dau târcoale și sunt conduși de el.

---

^a Traducere de Liana Lupaș și Petru Creția. În: Platon, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 386.

Socrate se străduie să stimuleze procesul căutării, dar întreprins de om cu convingerea că va și găsi ceea ce caută. El compară (în *Theaitetos*) această activitate cu arta moșitului. Theaitetos nu știe ce răspuns să dea, nu crede că-i în stare să-l găsească, nu l-a aflat nici de la alții, dar cu toate astea nici nu-l părăsește dorința de a-l afla. „Te încercă durerile facerii”, spune Socrate, „pentru că ești nu gol, ci cu rod.”^a Iar apoi Socrate descrie felul în care discută el cu adolescenții. Cercetează ca o moașă dacă e vorba de o sarcină sau nu, are puțința ca prin leacurile lui „să trezească ori să potolească durerile”^b, poate să deosebească nașterea adevărată de cea părelnică. Astfel cercetează dacă spiritul tânărului dă naștere unui rod părelnic ori mincinos. El însuși e sterp de înțelepciune, de aceea e dreptă mustrarea ce i se aduce că nu face decât să le pună altora întrebări. Căci „divinitatea mă silește să-i moșesc pe alții; să dau naștere, însă, mă împiedică.”^c De aceea, cei care stau în preajma lui par să fie la început încă și mai neinstruiți, dar asta doar pentru că se eliberează de cunoașterea falsă; „cu toții însă, stând mai mult împreună cu mine și cu ajutorul pe care Divinitatea îl dă cui vrea ea, este de mirare cât de mult înaintează (...); și este limpede că de la mine nu au învățat niciodată nimic (...). În ce privește însă moșitul lor, Divinitatea și cu mine suntem pricina.”^d

Socrate nu oferă ceva de la el, ci îl lasă pe celălalt să zămislească. Când îl determină pe cel aparent știutor să devină conștient de

^a Platon, *Theaitetos*, traducere de Marian Ciucă. În ed. cit. vol. VI, p. 190.

^b *Ibidem*, pp. 190-191.

^c *Ibidem*, p. 192.

^d *Ibidem*, p. 192.

neștiința sa, făcându-l prin aceasta să descopere singur adevărata cunoaștere, omul acela nu face decât să dobândească dintr-o miraculoasă profunzime ceea ce în fapt și știa de pe acum, dar fără ca încă să știe că știe. Prin aceasta ni se spun următoarele: cunoașterea trebuie s-o descopere fiecare în el însuși, ea nu poate fi transmisă ca un produs oarecare, ci poate doar să fie trezită. Când se produce acest fenomen, este vorba de reamintirea unor lucruri știute parcă din vremuri ancestrale. Asta explică și faptul că pot căuta filosofând – fără să știu. O idee sofistică era aceea că nu pot căuta decât ceea ce știu; dar dacă știu, nu e nevoie să caut; iar dacă nu știu, nici nu pot să caut. În schimb, filosofând caut ceea ce de pe acum știu. Dar n-o știu decât în inconștiența unei amintiri așa-zis ancestrale, și aș dori acum s-o știu în limpezimea conștienței prezente.

Interogațiile, dezagregările, verificările întreprinse de Socrate se întemeiază de aceea pe convingerea că pentru omul a cărui gândire rămâne onestă, cu ajutorul Divinității și prin proprie înțelegere a lucrurilor, adevărul ajunge să fie actualizat. La asta nu duce gândirea ineficace ce operează cu cuvinte, ci gândirea de substanță sprijinită pe fundamentul lucrurilor. De aici provine și convingerea amintită.

În al doilea rând. – Socrate credea în zeii tradiționali, le aducea ofrande, respecta autoritatea sanctuarului delfic, lua parte la sărbători. Acel ceva ce omul nu poate nici să-l facă, nici să vrea să-l facă, și din care totuși își dobândește substanța orice voință și gândire, poate fi îngropat sau ocolit, după cum au procedat mulți sofiști. Dar omului îi e cu puțință și să respire în acel ceva, să-l urmeze cu venerație să simtă aici temeiul lucrurilor fără de care totul ar

ajunge lipsit de orice bază. Așa a făcut Socrate. De aici și grandioasa, minunata „naivitate” conștientă de sine a lui Socrate, provenită dintr-o evidență întemeiată istoric, izvorând nepercepută din adâncul ființării. Acolo unde propria înțelegere a lucrurilor nu duce la nici o decizie, se cuvine să urmăm credința strămoșilor și legile statului.

Socrate rămâne indisolubil legat de statul din care provine, de statul lui Solon, al Războaielor contra perșilor, al lui Pericle, de statul unei legalități întemeiate din timpuri imemorabile și tot mereu reîntărite, existența lui Socrate nefiind posibilă decât datorită acesteia. De aici și respectul lui Socrate în fața legii. În procesul Arginuserilor n-a îngăduit să se treacă la vot, deoarece în condițiile date acesta ar fi fost nelegal. A refuzat ca prin fuga din închisoare să se sustragă legilor existente, chiar dacă astfel în cadrul lor se producea o nedreptate. Nimic nu-l putea abate din cale. Tirania celor Treizeci i-a interzis activitatea de învățător, iar democrația l-a osândit la moarte. Nu aparținea nici unui partid. Dar a susținut neabătut ideea de lege întruchipată în forma istorică a polis-ului atenian. Socrate – care i se adresa fiecăruia în parte, care a făcut din răspunderea personală o răspundere absolută, care supunea totul verificării critice în fața tribunalului unui adevăr ce i se arată celui ce gândește cu onestitate – n-a vrut nici să transforme, precum Alcibiade, statul într-un instrument al voinței personale de putere gata să acționeze chiar și împotriva statului natal, și nici să ajungă un cosmopolit fără de pământ sub picioare. Nu i-ar fi dat niciodată prin minte să plece de acolo cu sufletul înverșunat împotriva statului său de baștină, de exemplu în Sicilia, precum Eschil la bătrânețe, ori în Macedonia,

CUPRINS

SOCRATE.....	7
BUDDHA.....	47
CONFUCIUS.....	91
IISUS	145
CONSIDERAȚII DESPRE OAMENII CRUCIALI.....	193